

СУЧАСНИЙ ПІДРУЧНИК З ІСТОРІЇ: СИСТЕМА НАУКОВО-МЕТОДИЧНИХ ВИМОГ

Проблема створення якісного підручника історії була і залишається на сьогоднішній день важливим предметом обговорення і критики педагогічної громадськості, тому що підручник усе ще зберігає статус домінуючого засобу навчання не лише в Україні, але й у інших країнах Європи. Процес створення нових шкільних підручників з історії в Україні розпочався на початку 1990-х рр. і триває до цього часу. Українські дослідники поділяють цей процес на кілька основних етапів. Зокрема, кандидат історичних наук А.І.Зякун визначає два періоди становлення сучасної навчальної літератури з історії: I — кін. 1980-х рр. — 1994 р.; II — 1995 — кін. 1990-х рр. [3].

В той же час відомий фахівець з методики навчання історії доктор педагогічних наук К.О. Баханов пропонує власну періодизацію, аргументовано доводячи існування трьох етапів у створенні шкільних навчальних посібників з історії: I — 1991 — 1995 рр.; II — 1996 — 2000 рр.; III — 2001 — 2005 рр. [1, С. 131].

Однією з актуальних проблем, дослідженням якої займаються видатні фахівці в галузі історичної дидактики, є розробка вимог щодо створення якісного підручника з історії та критеріїв його оцінки.

Розробка основ теорії шкільного підручника розпочалася у СРСР ще у 70—80-х рр.. ХХ сторіччя. Важливим етапом у розвитку даної теорії свого часу були дослідження відомих вчених про роль та місце підручника у навчальному процесі. Це праці І.Я.Лернера, В.Г.Бейлінсона, В.П.Беспалько, М.Н.Сказкіна, Н.М.Буринської, Д.Д.Зуєва, А.Й.Сиротенко та інших. З 1974 р. радянське видавництво «Просвещение» розпочало публікацію збірників «Проблеми шкільного учебника», у яких висвітлювалися загальні підходи і теоретичні обґрунтування структури та змісту навчальних посібників з окремих дисциплін та циклів, роль і місце підручника в системі засобів навчання, методика аналізу підручників тощо.

На сучасному етапі теоретичні проблеми створення підручника з історії, принципи та прийоми авторського конструювання підручника розглядають в своїх працях видатні українські методисти

О.І.Пометун, О.А.Дубас, В.М.Сотниченко, Л.Пироженко, П.Вербицька, Б.Б.Шалагінов, О.І.Шалагінова, Т.О.Чубукова, П.І.Мороз, І.А.Коляда та ін. Їхні дослідження присвячено розробці методичних вимог до змісту й структури підручника з історичних дисциплін, критеріям оцінювання підручників.

Зокрема, українські відомі дослідники доктори педагогічних наук О.І.Пометун та Н.М.Гупан серед головних принципів відбору та побудови змісту сучасного підручника називають: цілісність, системність, гуманізацію, інтегрованість, полікультурність, альтернативність, багатоаспектність, рефлексивність [9, С. 20].

Автор підручника з історії стародавнього світу, кандидат педагогічних наук П.І.Мороз підтримуючи ідеї вказаних дослідників, в свою чергу визначає такі принципи відбору та побудови змісту підручника: науковість, цілісність та системність, багатоаспектність, альтернативність, полікультурність, гуманізація, інтегрованість, рефлексивність, доступність і зростаючу складність матеріалу, соціальну ефективність [4, СС.92—109]. У дисертаційному дослідженні цього автора чітко сформульовані методичні засади побудови шкільного підручника з історії:

— наявність в структурі та змісті підручника засобів організації продуктивної діяльності учнів (дослідницької, творчої, оцінної позиції щодо навчального матеріалу, рефлексивне осмислення прочитаного);

— врахування у тексті і навчальному матеріалі особливостей психічних процесів учнів

— додержання основних принципів відбору змісту історичного навчального матеріалу: науковості, цілісності та системності, багатоаспектності, альтернативності, полікультурності, гуманізації, інтегрованості, рефлексивності, доступності і зростаючої складності, соціальної ефективності;

— збільшення питомої ваги позатекстових компонентів підручника, які забезпечують процесуальний (діяльнісний) аспект навчання,

— диференційований підхід до навчання учнів залежно від їх індивідуальних особливостей [4].

Важливим питанням є також розробка системи критеріїв оцінки якості та ефективності шкільного підручника, відповідності його сучасним вимогам. Доктор педагогічних наук, автор багатьох науково-методичних праць К.О.Баханов пропонує наступні

Підручник — один з найважливіших засобів навчання. З допомогою підручника здійснюється організація процесу навчання як в плані пізнавальної, самостійної, творчої діяльності, так і в емоційно-ціннісному відношенні. Підручник має формувати здібність учня до накопичення особистого соціального досвіду, формування у нього вміння давати оцінку явищам та подіям навколишнього світу, визначати власну життєву позицію.

критерії оцінки сучасного підручника:

- цільове спрямування;
- чітко виражену позицію автора;
- зв'язок підручника з іншими навчальними посібниками
- доцільне поєднання основних компонентів підручника (текстового та позатекстового);
- загальне бачення історичного процесу;
- подання різних точок зору на певну подію;
- орієнтованість на оволодіння учнями різними способами діяльності;
- орієнтованість на творчу та емоційно-оціночну діяльність учнів [1, С. 132].

У 2004 р. фахівцями МОН України було розроблено Положення про проведення конкурсу навчальних програм і підручників, в якому визначалися критерії, яким мали відповідати підручники (вимоги до змісту, структури та навчально-методичного апарата). Згідно цих вимог підручник повинен:

- містити систематизований виклад навчального матеріалу, що відповідає навчальній програмі з предмета;
- у доступній формі розкривати суть основних наукових ідей, законів, понять;
- містити стислі відомості про різні сфери суспільного розвитку;
- бути спрямованим на розвиток особистості школяра, його здібностей та обдарувань, формування умінь самостійно застосовувати набуті знання на практиці;
- інтерпретувати навчальний зміст у доступній та цікавій формі, містити систему завдань, що відповідають рівню розвитку школярів але без спрощення;
- виконувати функції управління пізнавальною діяльністю школярів, містити рекомендації щодо способу вивчення пропонованого матеріалу;
- матеріал підручника повинен викладатися в логічній послідовності, являти цілісну систему з урахуванням внутрішньої предметних та міжпредметних зв'язків [8, С. 28-29].

Після вступу України у 1995 р. до Ради Європи розпочався активний процес співробітництва з європейськими фахівцями в галузі підручкотворення. Це, зокрема, виявилось у проведенні ряду міжнародних семінарів та конференцій, присвячених процесам реформування української шкільної освіти та питанням створення нового покоління навчальної історичної літератури, до участі у яких залучалися провідні європейські спеціалісти в галузі створення навчальної літератури. Результатом проведення цих зустрічей стали рекомендації європейських експертів щодо вдосконалення процесу підручкотворення в Україні.

Наприклад, відомий англійський фахівець в галузі історичної дидактики Р. Страдлінг розробив чітку класифікацію вимог до підручника з історії:

1) *вимоги до відбору змісту* (відповідність програми і стандартам, структурна і хронологічна організація матеріалу, дотримання балансу висвітлення питань політичної, економічної, соціальної та культурної історії, висвітлення взаємовпливу подій національної, регіональної та європейської історії);

2) *педагогічні вимоги до матеріалу підручника* (опора на попередні знання і навички, представлення альтернативи та вибору, посилання на інші джерела інформації, взаємозв'язок матеріалу параграфів) [1, С. 131].

Нідерландський методист, Президент Європейської асоціації «Євроклію» Й. Ван дер Леу Роорд вважає якісним підручник, який є: розви-

ваючий, активний і творчий, академічно і педагогічно сучасний, багатоперспективний, адресований конкретній віковій групі, написаний доступною мовою, укладений відповідно до програми, привабливий, пов'язаний з позапрограмним матеріалом (містити посилання на твори художньої літератури, документальні джерела, пресу та інші інформаційні технології, надає можливість для позапрограмної роботи (містити пропозиції щодо позапрограмних тем та проектів) [5, С. 16].

Та, звичайно, найкращим та найбільш об'єктивним експертом є вчитель історії, якому щодня доводиться використовувати підручник. Так, за результатами опитування вчителів України, проведеного членами Всеукраїнської асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова доба», було визначено основні критерії, яким, на думку вчителів, має відповідати сучасний підручник з історії. До таких критеріїв було віднесено:

- 1) доступність матеріалу; 2) високий рівень методичного забезпечення; 3) багатоглибина; 4) орієнтація на виховання загальнолюдських цінностей та громадянських якостей; 5) змістовність; 6) зовнішня привабливість; 7) проблемність; 8) неупереджений та об'єктивний виклад матеріалу; 9) відповідність діючій програмі; 10) науковість; 11) документальне підкріплення інформації, наявність різноманітних джерел [2].

Зрештою, попри достатньо широкий спектр досліджень, присвячених розробці вимог до створення підручників з історії та визначення критеріїв їх оцінювання, однією з не вирішених проблем сучасної методичної науки залишається розробка наукової теорії створення підручників та створення підручників «нового покоління», заснованих на новій освітній парадигмі.

Науковою перспективою подальшого дослідження означеної проблеми є вивчення передового вітчизняного та зарубіжного досвіду, розробки навчальної історичної літератури з метою створення найближчим часом шкільних підручників та посібників «нового покоління», які будуть відповідати вимогам сучасної школи та українського, європейського і світового соціуму, а також розробка наукової теорії створення підручників в Україні.

Посилання

1. Баханов К.О. Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти. — Донецьк: «Юго-Восток», 2005.
2. Вербицька П. Сучасні підходи до підручника з історії в Україні. <http://www.novadoba.org.ua/data/metod/polina2.html>.
3. Зякун А.І. Навчальна література з історії кінця 80-х — 90-х рр.. ХХ ст.: історіографічний аналіз. Автореф. дис. канд. іст. наук. Спеціальність 07.10.06. — історіографія, джерелознавство та спеціальні дисципліни. — К.: КНУ, 2002.
4. Мороз П.І. Методичні засади шкільного підручника історії стародавнього світу. Дис. канд. пед. наук. Спеціальність 13.00.02 — теорія і методика навчання історії. — К.: 2006.
5. Пометун О.І. Актуальні проблеми шкільного підручника з історії // Історія в школах України. — 2002. — № 6.
6. Пометун О.І. Як раціонально використовувати на уроці методичні можливості підручника нового покоління // Історія в школах України. — 2004. — № 3.
7. Пометун О.І. Шкільний підручник з історії: ознаки нового покоління // Проблеми сучасного підручника: 36. наук. пр. — К., 2003. — Вип. 4.
8. Про проведення Всеукраїнського конкурсу навчальних програм і підручників для 5-12 класів відповідно до державного стандарту базової і повної середньої освіти // Інформ. зб. МОН України. — 2004. — № 5.
9. Пометун О.І., Гупан Н.М. Підручник як засіб виховання громадянина // Історія в школах України. — 2005. — № 4.
10. Удод О.А. Нові підходи до підготовки підручників із всесвітньої історії для основної та старшої школи в Україні. (Матеріали міжнародного семінару) // Історія в школах України. — 2003. — № 6.